ELISABET ENGDAHL

Recension: Sanna Skärlund, Man, en *och* du. *Generiska pronomen i svenskans historia*

Sanna Skärlund, Man, *en* och *du*. Generiska pronomen i svenskans historia, *300 s., Lund 2017. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 76.) ISBN 978-91-88473-44-8.*

Under de tre senaste decennierna har det utkommit flera studier av generiska pronomen i germanska och romanska språk. Till dessa kan vi nu lägga Sanna Skärlunds avhandling om hur generiska pronomen utvecklats under svenskans historia. Ett generiskt pronomen utmärks av att det syftar på människor i allmänhet. Skärlund koncentrerar sig i avhandlingen på *man, en* och *du* (*folk* har hon behandlat tidigare, se Skärlund 2014). Hon illustrerar deras generiska användning med följande exempel, hämtade från Teleman & al. (1999 del 2).

(1) Kunskaper ä de bästa *man* kan ha för dom kan ingen ta ifrån *en*.
(2) *En* ska ju inte äta fett fläsk, säger dom.
(3) Under franska revolutionen var *du* tvungen att vara för eller emot.

Mycket av forskningen om generiska pronomen ser utvecklingen som ett fall av *grammatikalisering*, d.v.s. att ett lexikalt ord får grammatisk funktion. Detta syns tydligast i fallet *man*, där substantivet *man* utvecklats till pronomenet *man,* med suppletiv objektsform *en,* som i (1). Som pronomen kan *man* inte böjas i numerus eller ta några bestämningar. För *en* handlar det snarare om en utveckling från räkneord till pronomen och för *du* om en vidgad användning av ett deiktiskt pronomen. Huruvida de två senare ska ses som grammatikalisering diskuterar Skärlund i det avslutande kapitlet och nämner att man här snarare kan tala om *regrammatikalisering*, se Boye & Harder (2012:31).

Engdahl, E., professor emerita of Swedish language, Department of Swedish, University of Gothenburg, Review of Sanna Skärlund, *Man*, *en* och *du*. Generiska pronomen i svenskans historia (English summary). *ANF* 133 (2018), pp. 131–136.

DOI: https://doi.org/10.63420/anf.v133i.27790

Efter det inledande kapitlet där syftet klargörs, går Sanna Skärlund (hädanefter SS) igenom olika benämningar på generiska uttryck samt ger en översikt över generiska pronomen i svenska dialekter och i övriga nordiska språk. Den teoretiska bakgrunden återfinns i kapitel 3 där teorier om språkförändringar diskuteras, särskilt grammatikaliseringsteorin. SS diskuterar uttryckens möjliga referens och skiljer ut fyra typer (här illustrerade med *man*). Den första typen, generisk referens till människor i allmänhet, har redan visats i (1)–(3). (4) är ett exempel på att *man* kan användas med *indefinit referens* om människor på en plats.

(4) I England odlar *man* mycket råg.

SS särskiljer två undertyper av indefinit referens beroende på om den inkluderar talaren eller inte. Om (4) utsägs i Sverige exkluderas talaren, men talaren kan vara inkluderad, som i (5).

(5) Jag gillar när *man* har en massa internskämt på arbetsplatsen.

I (4) och (5) har vi att göra med icke-specifik indefinit referens men det går även att använda *man* med *specifik referens* när det syftar på en specifik person eller grupp av personer, som i (6).

(6) *Man* har mördat Palme.

Den fjärde typen kallar SS *definit referens*, d.v.s. talaren antar att lyssnaren kan identifiera vem ordet syftar på. (7) är hämtat från Coussé & van der Auwera (2012:122f.) och kan tänkas vara ett svar på frågan *Hur vet du det?*

(7) Nåja, *man* har väl läst ett antal böcker om astronomi.

Pronomenet *man* syftar här alltså på talaren och fungerar alltså som ett 'maskerat *jag*'. Även 'maskerat *du*' förekommer, som i (8), från Teleman & al. 1999 del 2:395.

(8) Hur känner *man* sig nu efter en förlust mot ett så okänt lag som Fagerhults AIK?

För att undersöka när dessa olika användningar uppträder i svenskan har SS genomfört en omfattande empirisk undersökning. Med hjälp av korpusar har hon studerat hur orden uppträder i svenska, från 1225 till nutid, från Äldre Västgötalagen till samtida bloggtexter. Metod och material presenteras kortfattat i kapitel 4 och 5, förtjänstfullt kompletterat med bilaga 1, där SS beskriver de olika källorna. I de tre följande kapitlen – ett för varje undersökt pronomen – redovisas så förekomst, syntaktiska och semantiska förändringar samt när de olika användningarna kan beläggas i svenskan.

Det vanligaste av de undersökta orden är *man.* Det förekommer flitigt i de äldsta undersökta lagtexterna, men där är det, som SS påpekar (s. 138), ofta svårt för en nutida talare av svenska att avgöra om det rör sig om substantivet *man* eller en generisk användning eftersom obestämd artikel sällan är uttryckt. Detta tillsammans med tendensen till allmängiltighet som utmärker lagtexter gör att det finns många kontexter där *man* kan tolkas både som substantiv och pronomen. Sådana så kallade *brokontexter* spelar en viktig roll inom grammatikaliseringsteorin och SS ger flera exempel på sådana. För att identifiera pronomenlika förekomster av *man* har SS först använt syntaktiska kriterier och sorterat bort fall där *man* har en bestämning och därefter använt semantiska kriterier och sorterat bort träffar där *man* måste tolkas som 'manlig individ/människa' (s. 101). Vid flera tillfällen berör SS problemet med att avgöra vad personer under medeltiden syftade på när de använde orden. SS finner att *man* användes som generiskt pronomen redan i äldre fornsvenska och att de referenstyper som illustreras i (1)–(6) är belagda från cirka 1300. De första beläggen på definit referens, alltså maskerat *jag/du*, dyker upp redan under äldre nysvenska, efter 1526, och blir alltmer frekventa ju närmare nutid vi kommer.

I kapitlet om *en* identifierar SS fem olika betydelser. Räkneordet *en* förekommer inte oväntat redan i det äldsta materialet, dock sällan självständigt. Som generiskt pronomen uppträder *en* sporadiskt i yngre fornsvenska och äldre nysvenska, se (10) från början av 1500-talet (s. 153).

(10) Aabroth swdin mz watn oc drwckin om morgonen tz löser alth onth i mans magha er, oc for febres om *en* smör sig med the olio hon er swdin i (Läkebok, s. 239)

Generisk användning blir allt vanligare i yngre nysvenska och i nutida språk. SS berör endast kortfattat den nytillkomna genusmedvetna användningen av *en* som beror på att språkbrukare undviker *man* eftersom det också används för 'manlig individ' (se vidare Skärlund 2016).

Även i kapitlet om *du* skiljer SS på fem kategorier. Förutom *du* som tilltalsord till en närvarande person, tar hon upp *du* som läsartilltal, vilket är särskilt vanligt i annonser, se (11). Observera att ett sådant *du* inte kan ersättas med ett generiskt *man* (s. 194).

(11) Vill Du (/*man) lära Dig segla i sommar? (Press 76)

I bland kan det vara svårt att skilja läsartilltal från när *du* används för att syfta på människor i allmänhet, jämför (12), och SS kategoriserar dessa förekomster som vaga.

(12) Möbler, kläder och navelpiercingar. Listan kan göras lång över vad *du* (/ *man*) kan köpa på auktionssidor på Facebook. (GP 2013)

Generiskt använt *du* uppträder redan i yngre fornsvenska, se exempel (13) från Ordspråksboken (s. 202).

(13) *thu* skalt land sidh følia ællir land fly (Ord, s.139)

En annan användning av *du* illustreras i (14) där en spelare intervjuas efter en match som laget förlorat (s. 215).

(14) Det är surt. Det vill sig inte – och det är klart att jag är besviken. *Du* håller på med det här för att *du* vill vinna matcher, säger han. (GP 2013)

Här uttalar sig talaren troligen om sig själv; *du* fungerar alltså som ett maskerat *jag*. SS kallar dessa förekomster för *pseudo-generiska.* De förekommer ofta just i sportreferat (se vidare Skärlund 2017).

Denna detaljerade genomgång av de tre pronomina sammanfattas i ett avslutande kapitel där SS jämför utvecklingen av och användningsmöjligheterna hos de tre orden. För att illustrera hur orden utvecklats ger hon en grafisk framställning av deras *skiktningshistoria* som visar när en användning kommer in och hur länge gamla användningar lever kvar (se t.ex. s. 239f.). Som visades i inledningen används alla de tre orden med generisk referens till människor i allmänhet, se (15).

(15) *Man/en/du* ska självfallet tala sanning om det är möjligt.

Alla orden kan också användas med definit referens, alltså som maskerat *jag*, som i (16).

(16) *Man/en/du* blir ju ett känt ansikte, säger kungen.

Däremot fungerar bara *man* i sammanhang där det syftas på en indefinit specifik person.

(17) *Man/*en/*du* har mördat Palme.

Vidare använder de flesta talare bara *en* om talaren är inkluderad, vilket visas av att (18) med *en* låter konstigt om inte talaren är en engelsk bonde.

(18) I England odlar *man/*en/du* mycket råg.

Ett intressant resultat i avhandlingen är att pronomen som fått en generisk användning också används av talaren för att syfta på sig själv (se särskilt avsnitt 9.5). SS ser detta som ett exempel på *subjektifiering* (efter Traugott 1989), d.v.s processen att ”ett uttrycks betydelse förankras i talarens eller skribentens eget perspektiv” (s. 53). Hon finner att de un-

dersökta orden används i förhållandevis stor utsträckning när talaren förmedlar sina egna upplevelser eller sin egen inställning. Hon hänvisar till Dahl (2000) som menar att generiska pronomen gärna används för att beskriva världen ur de deltagande personernas perspektiv (s. 245). Dessutom kan talaren, som Lyngfelt (2012:6) påpekat, genom att välja ett generiskt uttryck, ge intryck av att en subjektiv åsikt är mer allmängiltig. Sambandet mellan grammatikalisering och subjektifiering visas schematiskt i (19).

(19) *man, en, du* → generisk användning → maskerat *jag*
grammatikalisering *subjektifiering*

Det första steget, utvecklingen av lexikala substantiv, räkneord och deiktiska pronomen till generiska pronomen, kan ses som grammatikalisering, medan den vidare utvecklingen till att användas som maskerade *jag* får ses som subjektifiering.

Även om SS i hög grad använder sig av grammatikaliseringsteorin, som mest vilar på språkinterna förklaringar, så är hon medveten om att även språkexterna faktorer kan ha spelat in, t.ex. inlån från andra språk (tyska för *man* och *en*, engelska för *du*). Hon är försiktig med att dra alltför långtgående slutsatser och konstaterar att hennes undersökning visar ”hur komplicerat det kan vara att slå fast exakt hur en utveckling har gått till när en rad olika omständigheter påverkar skeendet” (s. 228). Bland dessa omständigheter tar SS upp begränsningar i materialet, andra samtida språkförändringar, t.ex. *du*-reformen, och språkkontakt.

I mitt sammanfattande omdöme vid disputationen konstaterade jag att SS utfört en systematisk och grundlig undersökning av generiska pronomen i svenskans historia. Hon förhåller sig på ett kompetent sätt till det internationella forskningsläget, både beträffande generiska pronomen och teorier om språkförändring. Hon diskuterar på ett balanserat sätt vilken roll grammatikalisering spelar som förklaring till den utveckling hon finner. Den omfattande empiriska undersökningen är föredömligt redovisad med belysande språkprov. Hennes kategoriseringar är över lag väl motiverade, även om de ibland har varit svåra att tillämpa p.g.a vaghet. Arbetet bidrar definitivt till ökad kunskap om det svenska språkets utveckling.

Litteraturreferenser

Boye, K. & Harder, P. (2012): ”A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization.” *Language* 88, s. 1–44.

Coussé, E. & van der Auwera, J. (2012): ”Human impersonal pronouns in Swedish and Dutch. A contrastive study of *man* and *men*.” *Languages in contrast* 12, s. 121–138.

Dahl, Ö. (2000): ”Egophoricity in discourse and syntax.” *Functions of Language* 7, s. 37–77.

Lyngfelt, B. (2012): ”Re-thinking FNI. On Null Instantiation and Control in Construction Grammar.” *Constructions and Frames* 4, s. 1–23.

Skärlund, S. (2014): ”Har *folk* blivit ett pronomen? Utvecklingen av ordet *folk* under perioden 1300–2013.” *Arkiv för nordisk filologi* 129, s. 245–280.

Skärlund, S. (2016): ”Blir *en* det nya *hen*? Om den ny(gamla) användningen av *en* som generiskt pronomen.” A. Gustafsson m.fl. (utg.): *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning, Lund den 22–24 oktober 2014*, Lunds universitet, Lund, s. 413–427.

Skärlund, S. (2017): ”Does *you* mean *I*? Generic *du* (‘you’) as a case of informalization and subjectification in Swedish.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 35, s. 129–146.

Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson, E. (1999): *Svenska Akademiens grammatik 1–4,* Norstedts, Stockholm.

Traugott, E. C. (1989): ”On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change.” *Language* 65, s. 31–55.